

ФІНАНСОВА СИСТЕМА ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ СТРУКТУРУВАННЯ

Наталія КРАВЧУК

Розкрито теоретико-концептуальні основи щодо внутрішньої сутності фінансової системи та обґрунтовано дискусійність питання її структурування з урахуванням прагматизму функціонування. Ідентифіковано випадки звуженого підходу до трактування фінансової системи у контексті різних ознак структуризації. Узагальнено альтернативні точки зору і запропоновано авторський підхід щодо розуміння внутрішнього змісту та структурування компонентів фінансової системи.

Theoretic-conceptual principles of financial system internal essence are revealed. Debatable issue of financial system structurization with its functioning pragmatism taken into account is proved. The cases of the narrowed approach to the financial system interpretation within different structurization signs are identified. Alternative points of view are generalized, and the author approach to internal essence ascertainity and structurization of state financial system components is offered.

Наприкінці минулого століття, Україна, як і більшість постсоціалістичних країн, потрапила в епіцентр історичних трансформацій, пов'язаних з переходом від централізованої планової економіки до ринкового господарства, від авторитаризму до розвитку плюралізму і демократії; не менший вплив справляли процеси державотворення та політичних реформ, формування громадянського суспільства. Розбудова в Україні ринкової економіки і демократії вимагають переосмислення усіх проблем нинішнього суспільного життя, які дедалі більше фокусуються у сфері фінансів.

В умовах, що склалися фінансова наука постійно поглиблює розуміння економічної природи фінансів та їхньої об'єктивної необхідності у розвитку суспільства, функціонального призначення в економічній системі держави. Адже, на їх вмілому використанні ґрунтується більшість інструментів і важелів ринкового регулювання та функціонування механізму оподаткування, ціноутворення, розрахунково-платіжних відносин, система економічного стимулювання, комерційний розрахунок, інвестиційна і банківська діяльність, розвиток фінансового ринку й страхування тощо. 3

урахуванням закономірностей функціонування фінансів і фінансової системи, формується економічна політика держави загалом і її фінансова політика, зокрема, стратегія і тактика якої змінюються залежно від характеру і спрямованості панівної економічної доктрини, здійснюючи багатовекторний вплив держави на соціально-економічний розвиток, створення передумов функціонування відкритого суспільства.

Значний вклад у розвиток фундаментальних теоретичних та методологічних основ сучасної фінансової науки, внесли українські вчені В. Л. Андрущенко, І. В. Бураковський, З. С. Варналій, О. Д. Василик, А. І. Даниленко, О. П. Кириленко, А. М. Соколовська, В. М. Суторміна, В. М. Федосов, С. І. Юрій та багато інших, які наслідуючи давню традицію студіювання фінансової думки, започатковану М. М. Алексеєнком, М. Х. Бунге, С. І. Іловайським, І. М. Кулішером, І. Х. Озеровим, І. І. Янжулом та багатьма іншими, продовжену М. Б. Богачевським, Б. Г. Болдирєвим, Л. Л. Кістерським, Л. М. Леоненком, В. О. Степаненком, поглибили її ідейно-теоретичні засади в період кардинальних ринкових перетворень і розвитку демократії.

Не менш актуальним є дослідження теоретичних засад формування та розвитку фінансової системи задля уникнення поверхневого, а подекуди фрагментарного розуміння тих процесів і явищ, що мають місце у ній, чи прийняття необґрунтованих ситуативних фінансових рішень щодо управління грошовими і фінансовими потоками. Проте, доводиться констатувати, що в Україні зовсім небагато фундаментальних наукових досліджень з теорії та методології даної проблематики, прагматизму організації й механізму функціонування фінансової системи. Віддаючи належне високому рівню тих небагатьох наукових

досліджень [1; 2] та спираючись на зроблений ними внесок у розбудову теоретичних засад розвитку фінансової системи України, спробуємо розвинути окремі теоретико-концептуальні положення і зокрема, щодо змісту фінансової системи, складу її функціональних елементів, фундаментальних принципів організації та особливостей функціонування тощо. Тим паче, що у науковій та навчально-методичній літературі все ще спостерігається феномен "розмитості" змісту цього поняття, що безумовно впливає як на дослідження сутності фінансової системи, так і на її структурування, забезпечення ефективного управління фінансами. Для теорії і практики правильне визначення сутності фінансової системи й окремих її функціональних елементів має важливе значення, оскільки сприяє побудові ефективної фінансової політики, націленої на економічне зростання й поліпшення добробуту населення. На жаль, сучасна парадигма фінансової думки характеризується відсутністю єдиної системи загальнотеоретичних підходів, ідейних засад та структуралізму (тут мова йде про наукову методологію, що головним завданням висуває дослідження внутрішньої форми або структури фінансової системи) щодо фундаментального розкриття глибинної сутності фінансової системи.

Не претендуючи на ексклюзивні наукові здобутки, можливо, у якихось аспектах припускаючись методологічних погіршень, спробуємо висловити своє бачення даної проблеми, поділяючи при цьому й альтернативні точки зору, що мають місце у дослідженнях українських вчених та враховують надбання світової економічної думки у цій сфері.

Почнемо із того, що поняття "фінансова система" складається із двох – "система" і "фінанси". Термін "система"

етимологічно походить з грецької, що в перекладі означає – поєднання, утвір. У філософському словнику [3, 626] та у тлумачному словнику сучасної української мови [4, 1126] він трактується як сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. Найважливішими рисами системи є діалектична єдність розчленованості і цілісності. Із філософської точки зору сукупність якісно визначених елементів становить зміст системи, а сукупність закономірних зв'язків між елементами – її внутрішню форму, або структуру.

Що ж стосується другого поняття, то слід зауважити, що фінанси самі по собі є досить складним суспільним явищем, розкриття сутності якого потребує окремого логічно завершеного дослідження. Разом з тим, прикметник "фінансова" у терміні "фінансова система" вказує на сферу докладання зусиль у процесі формування цілісного уявлення про фінанси і фінансову систему як єдине ціле, а також конкретизує логіку дослідження.

Зважаючи на вище висвітлене, маємо підстави стверджувати, що поняття "фінансова система" є розвитком і логічним продовженням більш загального поняття "фінанси", про яке дедалі частіше говорять як про особливе господарство в господарстві. На думку вчених фінанси заслуговують на таке специфічне їх вивчення (саме як господарства в господарстві) через те, що з одного боку, вони відіграють величезну роль в організації і функціонуванні всієї економічної системи. Економічна система будь-якого суспільства не може функціонувати без належно організованих обмінно-розподільчих відносин, які відображаються в різноманітних грошових потоках між державою і економічними суб'єктами, між регіонами та окремими державами. Як зауважують американські вчені

Енг М. В., Ліс Ф. А. та Лоуренс Дж. М., – "фінанси – це "клей", який з'єднує багато різноманітних внутрішніх і міжнародних видів діяльності та процесів" [5, 18]. А з іншого боку, фінанси мають свою власну систему, яка представлена певними суб'єктами, чий економічні інтереси прямо чи опосередковано пов'язані із результатами розподільчих відносин. У ній відбувається перманентний рух грошових і фінансових потоків, вона має відповідний апарат управління, правове забезпечення; у ній реалізується певна фінансова політика, що є результатом боротьби ідеологій, наукових доктрин, політичних переконань, уявлень про соціальну справедливість.

Саме цю особливість досить влучно характеризує російський вчений економіст Ю. Осіпов, коли пише: "Існує фінансова сфера економіки; існує фінансова діяльність економічних суб'єктів; існує специфічний фінансовий сектор економіки; існують і спеціальні фінансові суб'єкти; що займаються фінансами, як своєю основною діяльністю. Фінанси скрізь і всюди – продовжує Ю. Осіпов – вони поширені в усьому економічному просторі, фінанси утворюють і свій власний галузевий простір. Фінанси беруть участь в організації економічного життя, вони його організовують, але й самі організовуються" [6, 426].

Фінансова система, так само як і фінанси, явище об'єктивне. Це зумовлено тим, що фінансова система виникла з появою держави і нерозривно пов'язана з її функціонуванням. Без перебільшення можна констатувати, що характер організації, структура й довершеність фінансової системи та механізм її функціонування виступають свого роду індикатором економічного розвитку держави та добробуту народу. Тому фінансова система держави, з одного боку, є відображенням форм і методів конкретного

Тип економічної системи Характерні ознаки	Командно-адміністративна економіка	Ринкова економіка вільної конкуренції	Перехідна економіка	Регульована ринкова економіка
1. Форма власності	Державна	Приватна	Поява корпоративного сектору і приватної власності	Державна і приватна
2. Рівень централізації фінансових ресурсів	Надмірна централізація (більше 80%) через державний бюджет	Спрацьовує дія алокаційної функції державних фінансів	Пропорцій перерозподілу фінансових ресурсів часто змінюються, залежно від фінансових пріоритетів	Від 25 до 60 відсотків
3. Використання фінансових інструментів	Планове управління і централізоване ціноутворення	Активне використання фінансових інструментів та важелів	Недостатнє	Посилення регулюючої ролі держави із ринковою конкуренцією
4. Рівень розвитку фінансової системи	Спрощена і дещо примітивна	Досягає довершеності	У стадії розвитку і удосконалення	Досягає довершеності
5. Основні сфери і ланки фінансової системи	Державний бюджет і фінанси державних підприємств	Усі сфери та ланки достатньо розвинуті, пріоритетну роль відіграє фінансовий ринок і корпоративний сектор	На стадії формування фінансовий ринок, система державного кредиту, недостатній розвиток фінансового посередництва	Усі сфери і ланки достатньо розвинені, а структурне співвідношення між ними визначається моделлю економіки

Рис. 1. Вплив типу економічної системи на структуру та рівень розвитку фінансової системи

використання фінансів в економіці, а з іншого – її структура та функціональні елементи визначаються, значною мірою, типом і моделлю економічної системи (див. рис. 1).

Зокрема, в умовах командно-адміністративної економіки, суспільний устрій якої характеризується державною власністю, а розподільчі відносини – надмірною централізацією фінансових ресурсів (більше 80%), має місце значний перерозподіл грошових і фінансових потоків через державний бюджет. Така фінансова система є спрощеною і дещо примітивною: не всі її ланки достатньо розвинені, основні – державний бюджет і фінанси державних підприємств. Натомість, в умовах ринкової економіки вільної конкуренції, для якої характерні: приватна власність на ресурси, активне використання фінансових інструментів та важелів (цін, відсоткових ставок), що

вільно встановлюються під дією попиту і пропозиції на ринках, в найбільшій мірі спрацьовує свобода економічного вибору і діє алокаційна функція державних фінансів (функція алокації обумовлена роллю держави як виробника та постачальника коштом бюджету тих благ і послуг, які ринковий сектор забезпечити, в принципі, неспроможний – національна безпека, судочинство, правопорядок, благоустрій та ін.). Дещо суперечливо виглядає фінансова система в умовах перехідної економіки (у межах якої все перебуває у стані змін і удосконалення). Окремі ланки такої фінансової системи знаходяться на стадії формування (становлення і розвиток фінансового ринку та системи державного кредиту, порівняно невисокий розвиток фінансового посередництва, поява підприємств у постприватизаційний період, які змінивши свій організаційно-правовий тип

із державних на акціонерні товариства, все ще істотно різняться в управлінні фінансами з компаніями, корпораціями західного зразка, залишаючись керованими державними органами управління). Часто-густо змінюються фінансові пріоритети, а також пропорції розподілу фінансових ресурсів; склад функціональних елементів фінансової системи. В умовах регульованої ринкової економіки і держава, і приватний сектор відіграють важливу роль у розподілі та перерозподілі суспільних благ; тут в оптимальних пропорціях поєднується регулююча роль держави із свободою економічного вибору і ринковою конкуренцією. У держав із ринковою економікою фінансові системи досягають своєї довершеності; в цілому, маючи однакові закономірності розвитку, вони можуть суттєво відрізнятися у розрізі окремих держав, і це залежить від моделі економіки (так, скажімо, за рівнем перерозподілу та централізації ВВП розрізняють такі моделі організації фінансових відносин в умовах ринкової економіки, як: американську (корпоративну), західноєвропейську та скандинавську (соціально-орієнтовану (детальніше див. [7, 17])).

Групування окремих суб'єктів фінансових відносин у загальну фінансову систему держави може здійснюватися за багатьма ознаками, що зумовлює дискусійність самого поняття фінансової системи та проблеми її структурування. З теоретичної та методологічної точки зору сутність фінансової системи та її компоненти/елементи можна розглядати як за внутрішньою будовою, так і за організаційно-інституційною структурою. Обидва підходи знайшли своє відображення у фінансовій літературі. Так, зокрема, за організаційно-інституційною структурою фінансову систему найчастіше розглядають як сукупність фінансових органів та інституцій, які

здійснюють управління грошовими потоками. При цьому у загальній фінансовій системі держави виділяють систему органів управління фінансами окремих рівнів (наприклад, в Україні – Міністерство фінансів України, Державну податкову адміністрацію, Рахункову палату, Державне казначейство, Контрольно-ревізійну службу, Національний банк України), а також фінансових інститутів, задіяних у розподільчих процесах (банківські та небанківські фінансові установи, фондові і валютні біржі, страхові компанії, інвестиційні фонди тощо).

Проте, це дещо звужений підхід, відповідно до якого фінансова система у науковій літературі часто ототожнюється з фінансовим апаратом. Але ж фінансовий апарат – це лише частина фінансової системи (її організаційна структура), що забезпечує управління нею. Тому, необхідно чітко розрізняти ці поняття з точки зору семантики, оскільки фінансова система і фінансовий апарат це не синонімічний ряд, а поняття, які мають різне смислове навантаження.

Розглядаючи внутрішню (змістову) сутність фінансової системи, вітчизняна фінансова наука відштовхується від розуміння соціально-економічної природи фінансів як досить складного суспільного явища, що охоплює „широку гаму обмінно-розподільчих відносин, які ззовні відображаються в різноманітних грошових потоках” [7, 23]. При єдиній сутності цих відносин вони мають конкретні форми, свої характерні ознаки, а також певні особливості щодо організації фінансової діяльності, формування і використання фінансових ресурсів, які зосереджені в розпорядженні держави, підприємницьких структур, певних фінансових інституцій для фінансового забезпечення їх діяльності. Відштовхуючись від цих міркувань у фінансовій науці вироблена загальноприйнята кон-

цептуальна позиція щодо внутрішньої сутності фінансової системи. Українські вчені приходять в цілому до спільного знаменника і трактують сутність фінансової системи за внутрішньою будовою найчастіше як сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер (узагальнена за певною ознакою) та ланок (відособлена частина) фінансових відносин, що мають особливості в мобілізації та використанні фінансових ресурсів, відповідний апарат управління і правове забезпечення [8, 21; 9, 18].

Проте, коли мова заходить про структурування фінансової системи і виокремлення її складових компонентів, що становлять основу формування її внутрішньої структури, консенсусу не досягнуто. Але, як зазначає В. М. Опарін, і з ним можна повністю погодитися, "...це має цілком логічне пояснення. Фінанси досить різнобічне явище, що має різні ознаки. Тому, беручи за основу структуризації відмінні ознаки вчені по-різному характеризують і склад фінансової системи" [7, 24].

Українські науковці найчастіше за основу структуризації фінансової системи

беруть суб'єктів фінансових відносин – юридичних та фізичних осіб і державу, виділяючи при цьому такі складові фінансової системи (див. рис. 2).

Проте, така структура є дещо неповною, оскільки не включає фінансового ринку і фінансових посередників. Вчені мотивують це тим, що порівняно невисокий розвиток фінансових посередників та проблеми становлення і функціонування фінансового ринку в Україні не дають підстав для виділення відповідних секторів у складі фінансової системи держави. Однак, такий підхід був виправданим лише на початкових етапах ринкових трансформацій української економіки, її переходу від командно-адміністративної (в умовах якої фінансового ринку взагалі не існувало, оскільки фінансові ресурси розподілялися централізовано, а фінансові інституції (банки, ощадні каси, страхові організації) функціонували на принципово інших засадах, ніж в умовах ринкової економіки) до ринкової економіки (де фінансовий ринок є найважливішою забезпечуючою сферою економічної і фінансової системи). Внаслідок проведених

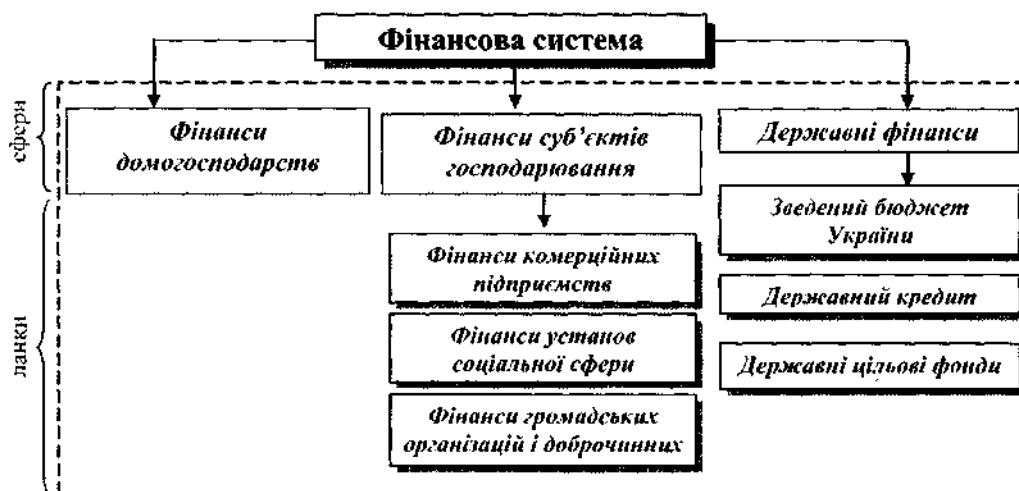

Рис. 2. Структурування фінансової системи відповідно до суб'єктів фінансових відносин

трансформаційних процесів у згаданих вище сферах (і, зокрема, у результаті реформування банківської системи та переведення банків на ринкові засади діяльності, формування конкурентного середовища і відокремлення банків від системи державних фінансів (у якій вони фактично перебували раніше), становлення та функціонування ринку цінних паперів на основі відкриття фондових бірж, створення акціонерних товариств, інституційних інвесторів, відповідної інфраструктури ринку) створено організаційні і правові засади їх функціонування. Це дає підстави для виокремлення цієї дуже складної структури (як за змістовим наповненням – грошовими потоками, так і за організаційною будовою – сукупністю різноманітних інституцій) у якості невід'ємного компоненту і забезпечуючої сфери фінансової системи.

Існує й інша точка зору на сутність та вибір ознаки структуризації фінансової системи. Зокрема, професор В. М. Опарін наголошує на тому, що за сутнісною ознакою фінансова система – це сукупність різноманітних форм і методів фінансових відносин у суспільстві, переконує, що вибір ознаки структуризації фінансів має базуватися на повному відображенні усієї сукупності фінансових відносин на різних рівнях економічної системи [7, 24–25]. З огляду на це, на

його глибоке переконання, найбільш доцільно в основу структуризації фінансової системи покласти рівень економічної системи (див. рис. 3).

Такий підхід є достатньо аргументованим (кожна із цих сфер має відповідне організаційне забезпечення, певний склад доходів і видатків/витрат та свою специфічну схему організації фінансової діяльності). Проте, дещо категоричною є позиція вченого про недоцільність виділення фінансів громадян (домогосподарств) в окрему сферу. Безперечно, фінанси домогосподарств в Україні доки не мають організаційних засад та юридичного статусу. І це, мабуть, у певній мірі зумовлено неналежною увагою держави в минулому до проблем та потреб людини як найвищої цінності, до її свобод та інтересів. Відповідно недостатній практичний інтерес до цих питань безпосередньо вплинув і на фінансову науку. Тому, на відміну від західної фінансової думки (де у методологічному плані у центрі системи знань про фінанси знаходяться не просто грошові потоки, доходи і витрати, податки і трансферти, а люди як суб'єкти прийняття рішень і носії індивідуальних та суспільних інтересів) для сучасної вітчизняної фінансової теорії характерна фрагментарність у концептуальних підходах до розуміння ролі людини як важливого суб'єкта еко-

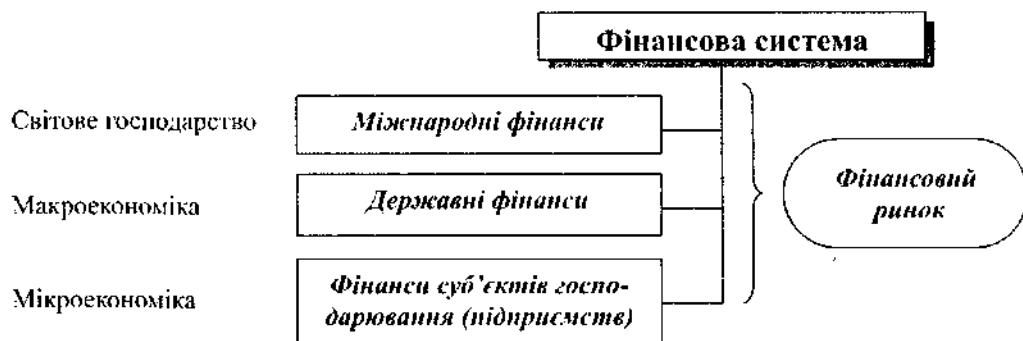

Рис. 3. Структурування фінансової системи за рівнем економічної системи [7, 25]

номічного життя суспільства. Саме тому, настав час істини, коли необхідно усвідомити, що без врахування людського фактора й людських цінностей, як домінанти і фундаменту суспільного устрою, нам не вдасться побудувати соціальну ринкову економіку і демократичну державу, забезпечити справедливий розподіл суспільних благ та задоволення як загальнодержавних, так і індивідуальних потреб та інтересів. І доказів цього не потрібно особливо довго шукати. Так, основною соціальною проблемою України допоки залишається низький рівень життя широких верств населення у поєднанні із надмірним, за європейськими стандартами, майновим розшаруванням. В Україні, на жаль, формується розподіл населення за доходами, характерний не для країн Європейського Союзу, а для латиноамериканських країн, де основна частина концентрується в групі з низькими доходами, а розрив між багатими і бідними постійно зростає.

Зробивши свій цивілізаційний вибір на користь європейської інтеграції Україна має забезпечити формування сучасної конкурентоспроможної економіки європейського типу і не лише у контексті загальних економічних детермінант, але й чинників соціального й політичного масштабу. Це в першу чергу потребує досягнення європейських стандартів життя, формування соціально-орієнтованої

ринкової економіки, що передбачає, насамперед, високий рівень зайнятості та індивідуальних доходів громадян.

У цьому сенсі, доцільно звернутись до ідей, теорій і рецептів західної науки, у якій людина, як найвища цінність, є фундаментальною опорою і носієм загальносуспільних інтересів та невід'ємною компонентою фінансової системи. Західні вчені переконливо аргументують, що побудова фінансових взаємовідносин в суспільстві має базуватися на врахуванні людського чинника. Зокрема, людина є платником податків і, водночас, отримувачем суспільних благ, наданих державою; саме вона, в умовах демократії, значною мірою, через своє право голосувати, може впливати на суспільне життя – визначати ефективність прийнятих рішень у сфері політики та економіки, через суспільний вибір приймати рішення щодо кількісних і якісних параметрів державних видатків і доходів. Не менш важливо враховувати людський фактор і в контексті реалізації принципу солідарності та забезпечення суспільного добробуту.

Заслужує уваги дещо нетрадиційний підхід до структурування фінансової системи, запропонований професором О. П. Кириленко (див. рис. 4).

Перш за все звертає на себе увагу така структурна компонента фінансової системи як місцеві фінанси, що має

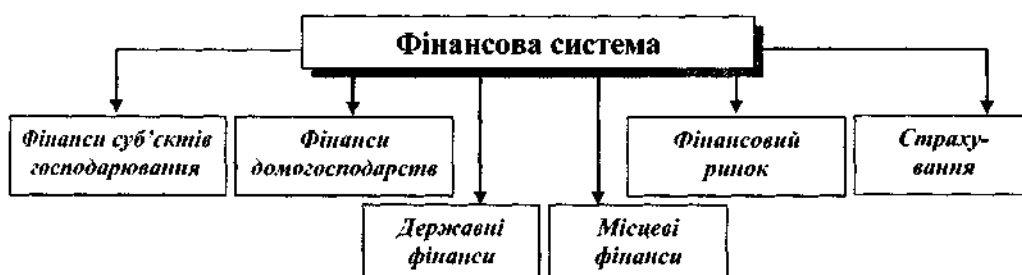

Рис. 4. Структурування фінансової системи за рівнем формування фінансових відносин [9, 18]

цілком логічне і переконливе аргументування. Як відомо, останнє десятиріччя ХХ початок ХХІ століття концептуально проходять під знаком демократизації державного управління та децентралізації державних фінансів (у 1985 році було підписано Європейську Хартію про місцеве самоврядування, яка заклала загальноєвропейські принципи організації місцевого самоврядування), а значить перерозподілу компетенції та послаблення ролі центральних органів влади на користь органів місцевого самоврядування. У контексті зазначених трансформацій (з приєднанням України у листопаді 1996 року до Європейської Хартії про місцеве самоврядування) відбувається і реформування бюджетної системи в Україні, що передбачає не лише зміну ролі і місця бюджету у фінансовій системі держави, а й удосконалення організаційної вертикальної побудови бюджету за рівнями влади; вирішення не тільки проблеми розширення фінансових, у тому числі бюджетних, прав місцевих органів влади й управління, а й збільшення фіскального потенціалу та зміцнення джерел фінансового забезпечення їх реалізації. Водночас життя змушує усвідомлювати, що власна доходна база місцевих органів влади в Україні залишається вкрай вузькою. Рельєфно проявляється тенденція відставання процесів формування доходів місцевих бюджетів України від темпів розширення завдань і обов'язків місцевих органів влади. Внаслідок цього розмір податкових та інших надходжень на місцевому рівні дуже часто не відповідає розміру локальних бюджетних витрат. Великих масштабів набув прихований дефіцит місцевих бюджетів. Постійно зростає дотаційна залежність місцевих бюджетів від державного бюджету. За цих умов фінансові проблеми місцевих органів влади набули політичної гостроти. Вони

часто є причиною ускладнення стосунків між "центром" і регіонами, а також між окремими регіонами. Хронічна нестача фінансових ресурсів і нестабільність доходних джерел місцевих бюджетів стали проблемою загальнодержавної ваги, що потребує невідкладного розв'язання у контексті забезпечення політичної та економічної стабільності, демократизації суспільного життя та побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки. Усе це переконливо вказує на актуальність даної точки зору, яка відповідає викликам часу, вирізняється конструктивністю й новизною підходу.

Що ж стосується другої компоненти – страхування, то не применшуючи ролі останнього, в цілому погоджуючись із позицією О. П. Кириленко [9], а також В. М. Опаріна [7] та О. Р. Романенко [8], що страхування є специфічною формою організації фінансових відносин, схиляємось все ж до думки про те, що страхові компанії є інституційною складовою фінансової системи, специфічним фінансовим інститутом чи фінансовим посередником (так само як, наприклад банківські і небанківські фінансові установи), що пропонують певні фінансові послуги (див. рис. 5, 6). Ключовою подією для страхового ринку стало прийняття Закону України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" від 12 липня 2001 р., який вперше задекларував належність страхової послуги до фінансових послуг, а тому, ринок страхових послуг є функціональною складовою ринку фінансових послуг.

Професор І. А. Бланк, розкриваючи сутність фінансової системи держави (структурний склад якої представлений на рис.6), пише, що її можна розглядати як "...форму організації суб'єктів фінансових відносин, що забезпечують ефективний розподіл і перерозподіл

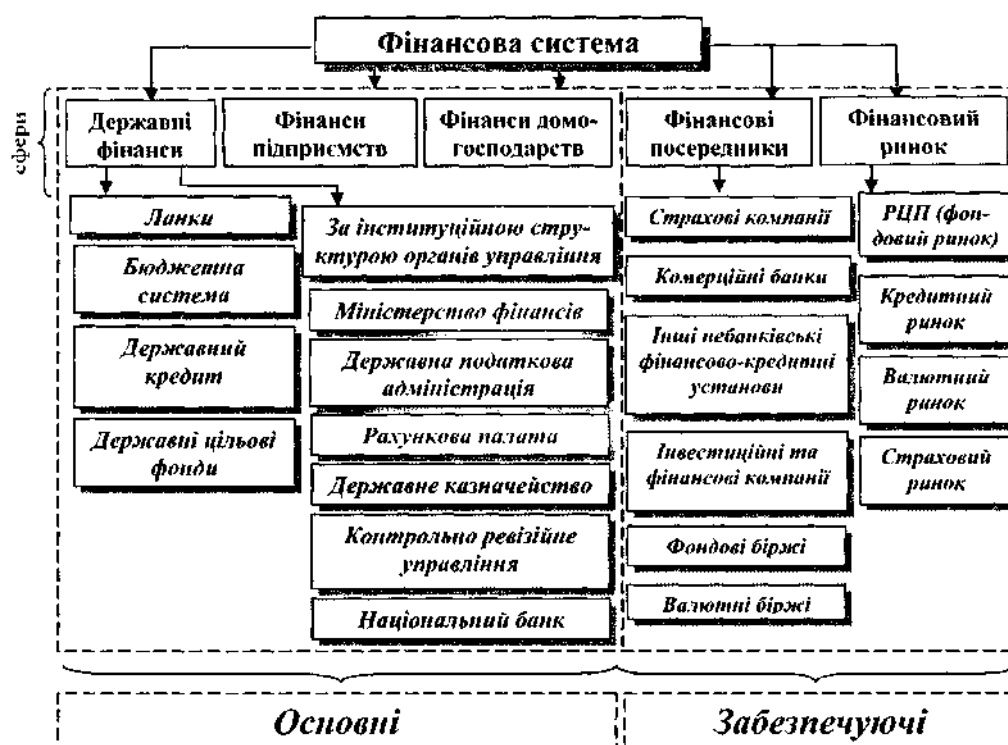

Рис. 5. Структурування фінансової системи за функціональним призначенням суб'єктів фінансових відносин [10, 29]

сукупного суспільного продукту, кожна системна група яких характеризується специфічними особливостями формування і використання грошових фондів" [10, 22]. Структуризація проводиться за функціональною ознакою, відповідно до якої усі сфери і ланки фінансової системи І. А. Бланк поділяє на основні (суб'єкти фінансових відносин усіх рівнів, які безпосередньо беруть участь у процесі розподілу ВВП, чиї економічні інтереси прямо пов'язані із результатами розподільчих відносин) та обслуговуючі (ті сфери, які відіграють опосередковану роль у розподільчому процесі, і зокрема, фінансовий ринок і фінансові посередники).

В цілому погоджуючись із запропонованою структурою фінансової системи, яка складається із основних (фінанси домогосподарств, фінанси підприємств,

державні фінанси) і забезпечуючих сфер (фінансовий ринок і фінансові посередники), вважаємо, що беручи за основу розкриття її сутності й структуризації фонди грошових коштів, відразу нівелюється певна частина фінансових відносин, що має не фондовий, а каналний характер. Це, насамперед, стосується фінансів підприємств, де процес формування грошових фондів не є обов'язковим.

Окрім цього запропонована структура фінансової системи є дещо неповною, оскільки виокремлення сфери підприємств безпеліційно не враховує значної кількості суб'єктів господарювання, і зокрема, державних установ та організацій.

Дискусійним залишається також питання про доцільність виокремлення у фінансовій системі держави такої сфери як

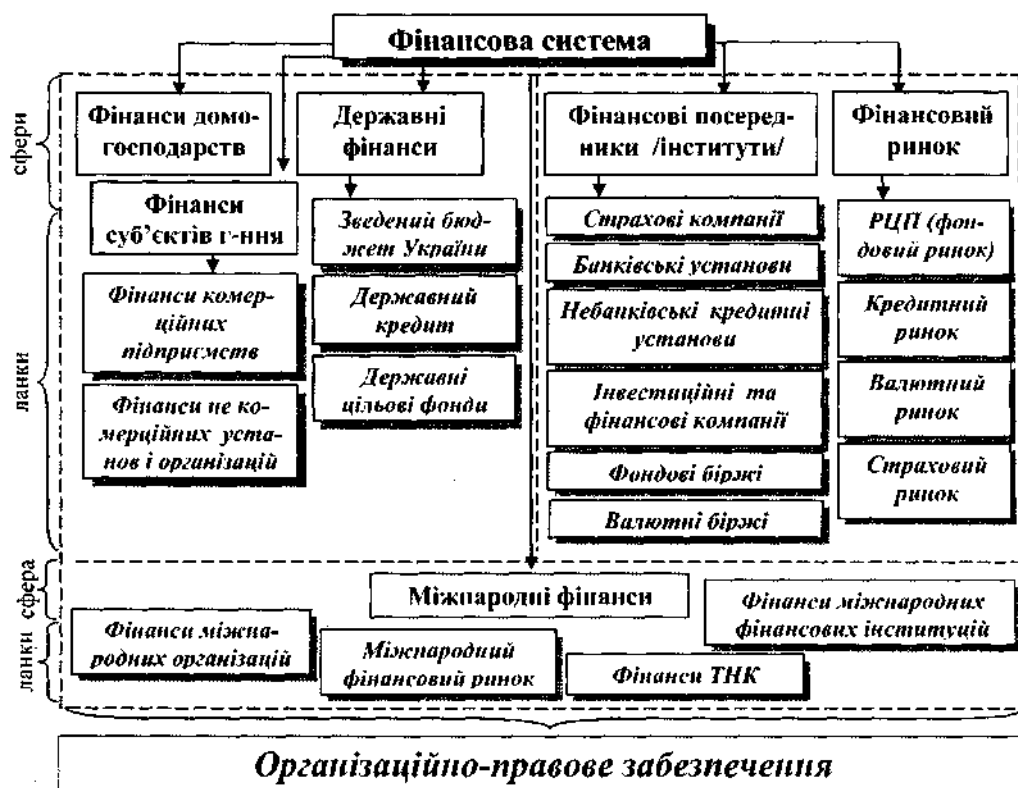

Рис. 6. Структурування фінансової системи за функціональним призначенням суб'єктів фінансових відносин

"міжнародні фінанси" (див. рис. 6). Мова йде не про механічне приєднання до сфер і ланок фінансової системи держави міжнародних фінансових організацій чи міжнародних фінансових інституцій, а про складні і суперечливі процеси фінансової глобалізації. Остання сприяє не лише прискоренню економічного розвитку, а й збільшує ризики міжнародних фінансових операцій, значно розширює сферу впливу локальних фінансових криз. При цьому біржовий крах, кризи державних фінансів, які раніше замикалися в межах однієї країни, у нових умовах поширюються на цілі регіони, а можуть перерости у всесвітні фінансові потрясіння. Тільки за останнє десятиліття ХХ ст. відбулися могутні фінансові потрясіння в Латинській Америці, у Півден-

но-Східній Азії, на постсоціалістичному просторі. І завжди проблеми виникали спочатку в одній країні (Мексика, Аргентина, Таїланд, Малайзія, Росія й ін.), а закінчувалися всі великою регіональною кризою. Річ у тім, що майже всі країни взаємопов'язані валютними і кредитними відносинами, перехресними потоками капіталів, купівлею іноземних активів і продажем своїх активів нерезидентам. Словом, усе це переконує, що концепція структурування фінансової системи держави без врахування впливу міжнародних фінансів в умовах глобалізації є не обґрунтованою і неповною.

Насамкінець слід зазначити, що на відміну від вітчизняної, західна фінансова наука підходить до трактування і структурування фінансової системи (так

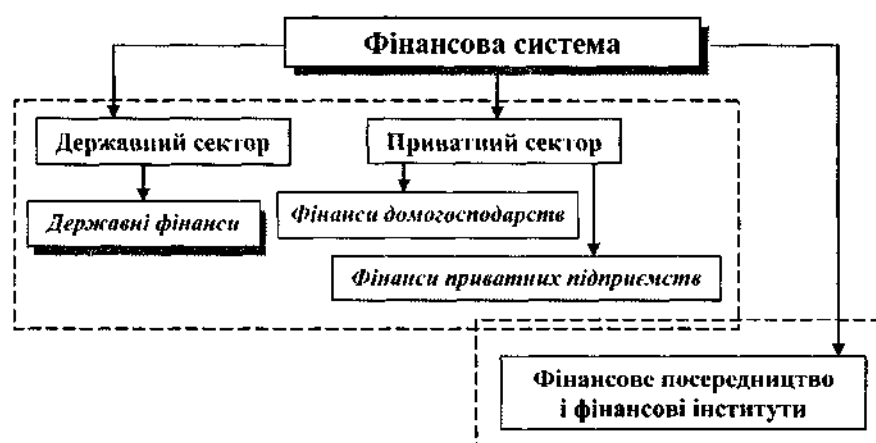

Рис. 7. Структуризація фінансової системи з урахуванням поділу економіки на державний і приватний сектори

само як і фінансів) більш прагматично, з урахуванням таких критеріїв (див. рис. 7):

- внутрішню форму фінансової системи визначає, насамперед, організаційна будова;
- основним завданням організаційної структури є забезпечення надійного управління усіма сферами фінансової діяльності (у цьому полягає якісний зміст фінансової системи);
- існує об'єктивна необхідність виділення інституту фінансових посередників в організаційній структурі;
- західна наука передбачає чіткий поділ економіки на державний і приватний сектори, з виділенням у складі останнього приватних підприємств та домогосподарств.

Так, зокрема, П. Роуз і Д. Фрейзер до складу фінансової системи відносять мережу фінансових ринків, фінансові інституції, бізнесові структури, фінанси домогосподарств та уряду. Уже з одного цього трактування окреслюється важлива особливість фінансової науки – західні вчені чітко відділяють фінанси приватного підприємницького сектора від державних фінансів, між якими мало

спільного з погляду мети, функцій і кінцевих результатів.

Ще однією характерною особливістю фінансової політики усіх секторів фінансової системи на Заході є свобода економічного вибору у прийнятті фінансових рішень. Зокрема, Зві Боді та лауреат Нобелівської премії з економіки (1997 р.) Роберт К. Мертон зазначають, що "фінансова система включає ринки, посередників, фірми, що надають фінансові послуги, та інші інституції, за допомогою яких домогосподарства, приватні компанії та урядові організації реалізують фінансові рішення, які вони приймають" [11, 38]. У такий спосіб, з урахуванням вищезазначеного, склався прагматичний симбіоз, що розкриває не лише структуру, але й внутрішній зміст фінансової системи, що розвивається і функціонує в умовах повнокровної ринкової економіки та віковичних традицій демократичної державності.

Окреслюючи формат дискусії ми намагалися конструктивно і об'єктивно підійти до структурування фінансової системи з урахуванням прагматизму її функціонування; ідентифікувати випадки звуженого підходу до трактування

внутрішнього змісту фінансової системи та її структури у контексті різних ознак структуризації. На підставі викладених вище міркувань, приходимо до таких висновків і узагальнень:

1. Фінансова система це не просто набір окремих чи взаємопов'язаних елементів, це надзвичайно складна за внутрішньою будовою фінансова архітектура, від мистецтва спорудження якої залежить ефективність збалансування суперечливих інтересів і протиріч, узгодження прагматизму фінансової політики із раціональністю економіки; це, свого роду, "несучий каркас", на якому базуються соціально-економічні та політико-ідеологічні засади суспільства. Будучи ієрархічно і структурно складною, вона залишається, у певній мірі, не розкритою щодо пізнання внутрішньої сутності та функціонального призначення.

2. Фінансова система держави за змістом – це об'єктивне відображення форм і методів використання фінансів у державі і суспільстві, тоді як за формою – це сукупність функціональних елементів, що визначають її внутрішню структуру. Структура фінансової системи визначається, значною мірою, типом і моделлю економічної системи і, в значній мірі залежать від: суспільного устрою; характеру та масштабів діяльності держави; методів та ступеня втручання держави в економіку; типу соціальної політики; характеру міжнародної діяльності; історичних тенденцій та рівня демократизації суспільства. Словом, є підстави стверджувати, що характер організації, структура і довершеність фінансової системи, механізм її функціонування виступають свого роду індикатором економічного розвитку держави та добробуту народу.

3. Разом з тим, незважаючи на відмінності в політичному устрої і рівні економічного розвитку, існують загальні

закономірності та принципи побудови фінансової системи, що визначаються єдиними для всіх країн фундаментальними засадами її функціонування і, зокрема: основою формування фінансової системи держави є організаційно впорядковане об'єднання всіх суб'єктів фінансових відносин в єдиній функціональній системі; між суб'єктами фінансової системи існують тісний взаємозв'язок і взаємна обумовленість, кожен із них може успішно функціонувати лише при досконалості й ефективності системи в цілому; механізм функціонування фінансової системи має забезпечувати досягнення єдиної цільової стратегії всіх суб'єктів фінансових відносин, що передбачає реалізацію ефективної фінансової політики та забезпечення збалансування інтересів усіх суб'єктів; функціональні елементи фінансової системи структуруються з урахуванням суттєвих відмінних особливостей у механізмі формування і використання фінансових ресурсів.

4. Фінансова система держави має досить складну внутрішню структуру, що залежить від ознаки групування окремих суб'єктів фінансових відносин. Такими відмінними ознаками структуризації є: фінансові органи та інституції, суб'єкти фінансових відносин, рівень економічної системи, рівень формування фінансових відносин, формування і використання фондів грошових коштів, функціональне призначення суб'єктів фінансових відносин. Розглянувши і проаналізувавши структуру фінансової системи держави відповідно до кожної ознаки, приходимо до висновку, що саме функціональне призначення суб'єктів фінансових відносин у найбільшій мірі розкриває її внутрішній зміст та найповніше відображає структуру.

5. При визначенні внутрішньої структури фінансової системи держави необхідно враховувати як дію взаємопов'язаних

між собою внутрішніх факторів, так і глобальні тенденції, що мають місце впродовж останніх років у світовому господарстві в цілому і, в його фінансовому секторі, зокрема.

По-перше, із здобуттям незалежності перед Україною постало важливе завдання – створення власної фінансової системи, а в даний час – постають проблеми вдосконалення механізму її функціонування і, за влучним висловлюванням відомих вітчизняних вчених В. Федосова та В. Опаріна, об'єктивна необхідність її "реструктуризації" не лише у контексті трансформації структури, а в більшій мірі – фундаментальних засад функціонування. Необхідно не тільки створити нові фінансові інституції, чого вже досягнуто (зокрема, якщо ще в середині минулого століття більшість вітчизняних науковців поняття фінансової системи ототожнювали з поняттям державних фінансів і, зокрема, різних видів бюджетів, то нині до складу фінансової системи стали включати фінанси підприємницьких структур, державний кредит, державні цільові фонди тощо), а й сформулювати новий фінансовий світогляд та досягнути соціалізації і демократизації суспільства. Не збагнувши цих, на перший погляд банальних проблем, здійснювати реструктуризацію фінансової системи – безнадійна трата часу.

З огляду на вище сказане, вже тепер доводиться усвідомлювати суперечливість основних здобутків трансформаційного процесу. Так, в Україні перемогла антикомуністична буржуазно-демократична ідея, проте суспільний устрій, що склався в результаті залишається вкрай суперечливим. Мова іде про специфічну модель постсоціалістичного капіталізму, у якій присутні окремі принципові характеристики останнього (перш за все приватна власність і контури ринкової економіки (незважаючи на визнання Ук-

раїни Євросоюзом країною з ринковою економікою)) при відсутності тих характеристик сучасної ринкової економіки, які обумовлені певним рівнем соціалізації і демократизації суспільства. Словом, йдеться про необхідність органічного поєднання економічної конкуренції та свободи ринку із соціальними гарантіями, про захист конкуренції і свободи економічного вибору з одночасним досягненням соціальних завдань демократичного суспільства.

По-друге, на межі тисячоліть світ вступив в нову гео економічну епоху, відкривши й нову сторінку у формуванні фінансової архітектури та поставивши на порядку денному проблему вдосконалення інституціональної фінансової основи глобальної економіки. У світовому господарстві в цілому і в його фінансовому секторі, зокрема, відбуваються дещо нетрадиційні та новітні процеси. Національні фінансові системи, що донедавна залишались відносно самостійними „острівками”, вийшли за національні рамки і, злившись воедино, сформували новітню, за влучним трактуванням Ернеста Кочетова "фінансову популяцію – геофінанси". Ця наднаціональна система функціонує і координується за своїми, лише їй притаманними законами, а конфігурація геофінансів не лише не співпадає з "сіткою" національних (державних) кордонів, а вибудовується за контурами, що пересікають національні кордони, сегментуючи і розчленовуючи національні фінансові системи у розрізі транскордонних фінансових потоків [12, 414–415]. Ми стаємо свідками того, що ті фінансові сфери, які раніше відзначались чіткою структурованістю та індивідуальністю (фінансові ринки, банківська справа, управління фінансовою діяльністю корпорацій, портфельне інвестування), стають все більш інтегрованими і взаємозалежними у результаті запро-

вадження нових фінансових інструментів, інноваційних фінансових технологій і багатонаціонального, міждисциплінарного підходу до прийняття рішень із питань фінансового управління.

Зрозуміло, у нинішню епоху глобалізації Україна не може відгородитися від зовнішнього світу і залишатися на узбіччі глобалізаційних процесів. Вона має враховувати об'єктивну необхідність інтеграції вітчизняної фінансової системи у світовий фінансовий простір, одночасно приймаючи ефективні рішення і відстоюючи свої національні інтереси.

Завершуючи дане дослідження, зазначимо, воно не претендує на вичерпність та безальтернативність висвітлення даної проблеми, бо вона надзвичайно багатогранна і складна.

Література

1. Федоров В., Опарін В., Львовчкін С. *Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За наук. ред. В. Федосова.* – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.
2. Опарін В. М. *Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти).* Монографія. – К.: КНЕУ, 2005. – 239 с.
3. *Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука.* – 2 вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
4. *Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел.* – К.: Ірпінськ: ВТФ “Пєрун”, 2002. – 1440 с.
5. Энз Максимо В., Лис Френсис А., Мауер Лоренс Дж. *Мировые финансы / Пер. с англ.* – М.: ООО Издательско-консалтинговая компания ДеКА, 1998.
6. Осипов Ю. М. *Теория хозяйства. Учебник в трех томах. Т. 2.* – М., 1997. – 781 с.
7. Опарін В. М. *Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник.* – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.
8. Романенко О. Р. *Фінанси: Підручник.* – К.: Центр Навчальної Літератури, 2003. – 312 с.
9. Кириленко О. П. *Фінанси (Теорія та вітчизняна практика): Навчальний посібник.* – Тернопіль: Астон, 2002. – 212 с.
10. Бланк И. А. *Концептуальные основы финансового менеджмента.* – К.: Ника-Центр, Эльга, 2003. – 448 с.
11. Боди З., Мертон Р. *Финансы / Пер. с англ.* – М.: Изд. Дом “Вильямс”, 2000. – 585 с.
12. Кочетов Э. Г. *Глобалистика как геоэкономика, как реальность, как мироздание: Новый Ренессанс – стоки и принципы его построения, фундаментальные опоры, теоретический и методологический каркас.* – М.: ОАО Издательская группа “ПРОГРЕСС”, 2001. – 704 с.